

O PRIJELAZU GLASA -M U -N (-N < -M)

Davno je u nauci poznato da glas *-m* na kraju riječi u nastavku prelazi u *-n* na cijelom području slovenskoga i hrvatskosrpskog jezika uz more od Slovenskog primorja u Istri do Crnogorskog primorja.¹ Ta crta danas ne zahvaća samo naše narodne govore čakavske i štokavske uz more, nego se pomakla i dalje u unutrašnjost, pa je susrećemo i u nekim govorima sinjskog, kninskog i imotskog kraja. VI. Čorović zabilježio ju je u govoru katolika u Mostaru god. 1907,² i to samo u nastavku l. lica prezenta nekih glagola. Čorović tvrdi da je to nastalo sigurno pod utjecajem dalmatinskih govora. On daje i primjere: *rečen, zapovidin vam*. To ni u kom slučaju nije crta štokavskih govora u Hercegovini, pa treba pretpostaviti da su je u Mostar donijeli doseljenici ili namještenici iz Dubrovnika, pogotovu kad je to Čorović čuo, kako sam kaže, od katolika. Na tu se jezičnu crtu u istočnom dijelu slovenskoga jezika i u sjeverozapadnom dijelu hrvatskosrpskog jezičnog područja osvrnuo dr Fran Ilešić.³ Pisac je utvrdio tu crtu u svome rodnom mjestu Sv. Jurij na Ščavnici u istočnoj Štajerskoj. Primjere za sjeverozapadno područje hrvatsko našao je u radnjama R. Strohala o delničkom, lokvarskom i drugim govorima. Ilešić nije vidio razliku između *-m* na kraju osnove riječi i *-m* na kraju nastavka, pa to nije u dovoljnoj mjeri objasnio, a tumačio je to i asimilacijom u sandhiju. Nije ulazio u dijahroniju problema.

Nas zanima odgovor na više pitanja u vezi s tom jezičnom pojavom:

1. Kada je ta crta nastala u našem jeziku?
2. Kako je nastala?
3. Je li to naša autohtona crta ili je primljena iz romanskoga (talijanskog) jezika?

¹ V. Oblak, *Der Dialekt von Lastovo*, Archiv für sl. Phil., 16, 440. Berlin 1894.

² *Der Dialekt von Mostar*, Archiv für sl. Phil., 29, 505.

³ Jedna glasovna pojava: Promjena krajnoga »m« u »n«, Ljetopis JAZU, 31, svez. I, Zagreb 1916, str. 17-20.

Na prvo pitanje nije lako posve tačno odgovoriti, ali se ipak može barem približno, što je i razumljivo jer se nijedna jezična crta ni u kom jeziku nije izvršila odjednom. Neke su se crte razvijale brže, a neke sporije, ali je u ovom, kao i u drugim slučajevima potrebno utvrditi vrijeme kada se taj proces počeo vršiti. Kulturni i literarni spomenici sve do kraja 15. stoljeća ne poznaju te jezične pojave. Već krajem 15. stoljeća nalazimo prve tragove prijelaza glasa *-m* u *-n*. Ivan Ostojić u djelu »Benediktinska opatija u Poveljima na Braču«, Split, 1934, u prikazu i analizi »Povaljske isprave iz 12. stoljeća« na strani 46. spominje stari oblik instr. sing. *stěnov6*, a taj isti oblik je zapisan u latinskom prijevodu povaljske isprave iz 15 stoljeća oblikom *stinon*.

Aleksandar Mladenović u svojoj raspravi »Fonetske i morfološke osobine Marulićevog jezika«⁴ na str. 118. konstatira: »Mesto suglasnika *m* na kraju reči nalazimo *n* u primerima u kojima se ova pojava može tumačiti asimilacijom prema početnom suglasniku druge reči u santhiju: na *kon* krvlju V 286, za *njon* ti IV 114, sa *mnon* sad IV 78. Od pet primera sa *-n* < *-m* koliko Rešetar iznosi za B (Bernardinov Lekcionar iz 15. stoljeća) dva se ne mogu objasniti pomenutom asimilacijom: ... on zove *imenon* i izvede jih ... , i veselil se *jesan* u fsih ... Slično je i sa Zoranićevim jezikom: od 19 primera sa *-n* < *-m* 3 se nalaze u položaju gde asimilacija prema vokalu druge reči nije moguća: *obitan* i *dim, ven-cen*, pod jelom *zelenon* i *slatkost*.« Svakako, Mladenović spominje samo nekoliko primjera *-n* < *-m* u Marulićevu jeziku. Na osnovi Rešetarove jezične analize Zadarskog lekcionara u njemu nema te pojave, a u Bernardinovu ih ima 5. Gojko Ružičić⁵ u Zoranićevu jeziku nalazi 19 primjera.

U »Psalmina Davidovim fra Luke Bračanina«, što ih je izdao dr Petar Karlić,⁶ na str. 7. susrećemo jedan primjer zamjene glasa *-m* glasom *-n*: svim *neprijateljēn* svojim gospodovati će.

Psalm je preveo iz latinskoga na dobar čakavski dijalekat i protumačio dominikanac fra Luka Bračanin 8. novembra 1598. godine u Zadrū, dakle krajem 16. stoljeća.

Kako iz gornjih navoda proizlazi, još u XV stoljeću vrlo su rijetki primjeri *-n* < *-m* u primorskim govorima. Već sredinom 16. stoljeća ima takvih primjera nešto više, ali opet ne mnogo. Krajem 16. stoljeća i u početku 17. stoljeća oni su sve brojniji i izmjenjuju se primjeri sa *-m* i sa *-n*, što će pokazati primjeri iz djela pisaca toga vremena.

Radovčić Petar u djelu »Način za dobro umriti poštovanoga otca Ivana Jesu Maria istumačen u dalmatinski jezik po Petru Gandenciju Radovčiću Splićaninu, biskupu rabskomu«, u Rimu 1657, ima ove oblike: jednom knjigom (str. 2), milošću božanstvenom (3), sa svim tim, svim našincem navlastito redovnikom i vašim *razumom* (7), pridajem (8), da prosvitliš zrakom tvojom pamet moju, božanstvenim duhom (9), s nezirečenom pomnjom (12), općenim *načinom*, da bi učinili ugovor s smar-

⁴ Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. II, Novi Sad 1957.

⁵ Jezik Petra Zoranića, Biblioteka Južnosl. fil., 2, Beograd 1930, 1-180.

⁶ Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. XXVII, Zagreb 1917.

tju i s *paklon*, neznam (14), i *silon* razdiljen, karšćanskim razlogom (15), sasvim tim (16), pomoću božjom, ki hode tisknim putom, teškim i duzim trudom (17), . . . *sudin* da je korisnije, umiraju s *ovon odlukon* i nekim otajnim načinom diluje. U ovoga pisca javlja se *-n < -m*, ali vrlo škrtu. U djelu istoga pisca »Istumačen'je symbola apostolskoga, to jest virrovan'ja privisokoga i pripoštovanoga gospodina kardinala Bellarmina. Prineseno u slovinski jazyk po prisvitlomu gospodinu Petru Gaudenciu, alli Radovčiću Splitsaninu, biskupu rabskomu, u Rimu 1662.« odnos glasa *-m* i *-n* je nešto drukčiji. Primjeri: zatim (5), s *dušon* i *tilon*, s *Bogon* (6), ja to ne vidim ni znam, ne *virujen* (7), načinom (9), da nam se, govori nam (10), s *velikon* hitrošću, sasvim tim, s *lipon* hitrošću, s *lipin* narejenjem, s *naredbon*, z *dvoron* (12), na *drugon* svitu, očitim načinom, s *razlogon* (13), pod njegovim zašćičenjem, daje nam (14), i brez truda *samin* svojim hotinjem (20), i s nikim načinom razbornim i tihim (26), i s *kolikon* pomnjom, *mukon* i *tratnjon* nastojimo se ukloniti od nje (28). Iz navedenih primjera, a i iz drugih koji zbog prostora nisu mogli biti navedeni, vidi se da je isti pisac pet godina kasnije češće bilježio glas *n* na kraju riječi. To nas uvjerava da se tako sve više izgovaralo. Tako je bilo otprilike i u drugim djelima u 17. stoljeću. Dr Petar Karlić izdao je 1916. »Hvarkinju« hvarskog komediografa Martina Benetovića iz kraja 16. stoljeća.⁷ Original se nije sačuvao, a prijepis je napravio 16. IV 1663. Barte Kangrović iz Splita. U toj komediji imamo još češću zamjenu glasa *-m* glasom *-n*: ča *van jiman*, budi *van* za nauk, ni *van* drugo *jiman* reći (250), užgala *plamenon*, *mramoron* utisnula (251), a *mukom* zemlja mučaše, ja tebi zavidim, malo dalje: ja tebi *zavidin* (252), *molin* te (253), za *jednon lipon* personom (254), neka jim se *javin* (258).

Rudolf Strohal štampao je 1910. »Zakletve od zlih zvijeri i od grada od popa Ivana Rudića«.⁸ Zakletve je napisao pop Ivan Rudić iz Sali (Dugi otok) god. 1703. Strohal misli da je te molitve i zakletve uzeo Rudić iz starijih knjiga ili su živjele u narodu. Strohal sudi po jeziku da spomenik potječe i Hrvatskog primorja (Vinodola). Primjeri *-n < -m* ukazuju na to da je jezik zakletava dosta star bez obzira na to iz kojega primorskog kraja spomenik potječe. Tamo čitamo: ako najdet milost prid tobom s virnim rabom tvojim, bratom mojim (135), dakle ljudem, ona bo skoten, ona bo pticam, a *drugin* bo *riban*, telesna telesnim, nebeska nebeskim dava anjelom i suncu i misecu i zvizdam (136), *zakljinan* vas Bogom ocem i sinom i duhom svetim. *Zaklinjan* vas *divon* Marijom . . . i apoštoli *Petron*, *Pavlon*, *Jandrijen*, *Jakovon*, *Šimunon*, *Filipom*, *Bartolomejen*, *Tomon*, *Šimunom*, *Matejen*, *Markon*, *Barnabon* (137), *zakljina*m tebe, *zakljina*m te . . ., *zakljina*m te . . . (i tako do kraja) (138, 139, 140).

⁷ Grada za povijest književnosti hrvatske, knj. 8, Zagreb 1916, str. 247-327.

⁸ Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knj. XV, svez. 1, Zagreb 1910, str. 132-140.

Dr Franjo Fancev izdao je »Komediju od Raskota«, jelšansku seljačku komediju iz kraja 16. stoljeća.⁹ Original se izgubio, a prvi prijepis načinio je jelšanski magistar Vice Šašić-Burata 1747. Budući da ovaj prijepis nije bio dovoljno čitak, drugi prijepis napravio je isti magistar 23. IV 1794. Ovaj se posljednji sačuvao, a prvi je nestao. U tom djelu miješaju se glasovi *-n* i *-m*, ali *-n* se nalazi u znatno većoj mjeri. Navest ću sve primjere samo s prve strane: ja neznam, želim, sa *mnon*, nego sam ja, te *van* se dajemo, da vam zgodimo, nogom, na *van* je, ča je to ženam drago, *mren*, da ti ja dam (101). Na daljim stranama češći su primjeri s *n* nego s *m*. Sudeći po ostalim jezičnim osobinama, a osobito po oblicima za 1. lice prezenta (počnu, ja govoru, vidju, velju, neka viju) koji se katkada susreću, vidi se da se prepisivač držao originala koji potječe iz kraja 16. ili iz početka 17. stoljeća.

Time je utvrđeno stanje *-n < -m* uglavnom u Dalmaciji. Takvo je stanje bilo i u Istri. Pri ruci su mi glagoljski tekstovi iz 16, 17. i 18. stoljeća u Arhivu osorske općine, što ih je 1953. objelodanio Leo Košuta.¹⁰ U tim tekstovima sačuvane su većinom oporuke iz raznih mjesta na otoku Lošinju. Jezik je, rekao bih, narodni, kako su govorili oni koji su pravili oporuku. U oporukama iz 15. stoljeća iz god. 1545. do 1622. redovno susrećemo glas *m* čak i u tituli za svećenika: *dom* (str. 177). Kasnije taj oblik glasi samo: *don*. U tome vremenu imamo *m* i u drugim primjerima: pušćam, molim, v Lošinji Velom (str. 176), jim, pišem, pitam, mojom verom (177). U drugoj polovini 17. stoljeća susrećemo *-m* i *-n*: *priporučujen* (182), drugim, *pušćan* i *pušćam* (183). Kasnije se sve češće javlja *-n < -m*.

Na osnovi iznesenoga posve je jasno da se *-n < -m* samo iznimno nalazi, ako to nisu štamparske greške, krajem 15. stoljeća. U 16. stoljeću ta je pojava vrlo rijetka. Stari hrvatski pisci 16. stoljeća (Marulić, Hektorović, Lucić i Zoranić) jedva je poznaju. Krajem 16. stoljeća i početkom 17. ona je sve običajnije. Krajem 17. i u 18. stoljeću ona je posve završena i zahvatila je sve primorske krajeve, kako je u početku rečeno. Danas je ona toliko ukorijenjena da je u govornom jeziku upotrebljavaju ne samo seljaci i građani nego i svi naobraženi ljudi koji su završili srednje i visoke škole. Te se osobine ne mogu riješiti primorci ni onda kad govore književnim jezikom, pa čak posve ni nastavnici hrvatskosrpskog jezika. Razumije se, u pismu se to učenom čovjeku neće dogoditi.

Na drugo pitanje nije teško odgovoriti, To je, svakako, nastalo uslijed pojednostavljanja izgovora pojedinih konsonanata ili konsonantskih skupova. Mnogo je lakše na kraju riječi izgovoriti glas *n* nego *m* jer jer za izgovor glasa *m* potrebno je zatvoriti usne, što je izvjestan napor, a za izgovor glasa *n* toga napora nema. To je svakako slučaj lingvističke ekonomije kako je naziva André Martinet.¹¹ To nije osamljen slučaj u

⁹ Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. XI, Zagreb, 1932, str. 95–123.

¹⁰ Vjesnik Drž. arhiva u Rijeci, svez. I, Rijeka 1953, str. 174–207.

¹¹ Economie des changements Phonétiques, Paris 1955.

hrvatskosrpskom jeziku. Toga ima u narodnim govorima svih triju dijalekata, npr. *tica* mj. *ptica*, *šenica* mj. *pšenica*, *sovati* mj. *psovati*. Time se odlikuju osobito primorski govori, a posebno govori na otocima srednje Dalmacije: Braču, Hvaru i Visu. U njima susrećemo velik broj asimilacija neuobičajenih u štokavskim govorima upravo u vezi s lingvističkom ekonomijom, npr. *d*, *t*, + konsonant (osim *r* i *l*) > *l*: *sulca* (gen. sing.): *sudac* (nom. sing.), *pelka* (gen. sing.): *petak* (nom. sing.), u Grablju i Zastraišću na Hvaru u takvim slučajevima imamo *j*: *sujca*, *pejka*; *é* + kons. (i u sandhiju) > *j*: *vojka* (< vočka), *ispej* (< ispeć) *kruh*; *k*, *g* + kons. > *j*: *nojta* (< nokta), *Bojdan* (< Bogdan); *h* + *t* > *i* na početku riječi: *itit* < htit, (i)ći < hći; - *dski* > - *jski*: *starogrojski*, *gospojski*; -*sc-* > -*je-*: *projca* < *proscā*; *šč* > *jč*: *prajčevina* < *praščevina*, *prajčić* < *praščić*, *šk* < *čk*: *maška*, *dubrovaški*, *zs* > *js*: *ijsić* < *izsić*, *rajsiće* < *razsiće*; *zš* > *jš*: *rajsirit* < *razširit*, *st* < *ct*: *peste* (< *pecte* = *pecite*); *reste* (< *recte* = *recite*) i više drugih pojava ove vrste. K tome treba dodati i potpunu redukciju konsonanata: *kluko* < *klupko*, *zest*, *pozest* < *zepsti*, *pozepsti*, *garna*, *garno* < *gardna*, *gardno*, *harvoski* < *harvotski*, (*mlados* < *mladost*, *ludos*, *staros*, *jes* < *jest* - *Dubrovnik* i njegova okolica), govori < *govoril*, *piso* < *pisol*, *reka* < *rekal*, *spliski* < *splitski*. Ne samo pojedini konsonanti nego i cijeli slog se danas reducira na kraju infinitiva na *-ti*: poče je *govori*, *jo* *ću* *ga pita*, *on* *će* *uživa*, *ali*: *mat* *će* *mu reć*, *ona* *će* *pej kruh*. Neke od tih pojava, osobito asimilacijske, nešto su starije jer ih ponešto susrećemo u djelima 17. i 18. stoljeća, ali su zato neke veoma mlade kao redukcija *-l* na kraju participa radnog: *reka*. Dosta je lokalnih govora na Braču i na Hvaru (Stari grad, Dol) gdje se taj glas čuva, a na Visu običnije se čuva nego ne čuva. Ima govora uz obalu (Pašman, Ugljan, Pag i dr.) gdje se čuva infinitivni nastavak okrnjen *-t* ili *-ti*. Kako se iz toga vidi, mnoge od tih pojava nisu stare.

U vezi s tim je i treće pitanje: je li to naša autohtona crta ili je primljena iz romanskoga (talijanskoga) jezika. Ima učenjaka koji misle da je do *-n* < *-m* došlo pod utjecajem romanskoga (veljotskoga) jezika kao što je i čakavizam nastao pod utjecajem venecijanskoga dijalekta. Na ovome mjestu navest ću mišljenje Ivana Popovića u djelu »Geschichte der serbokroatischen Sprache«, Wiesbaden 1960, str. 561-563. On za dokaz utjecaja talijanskog jezika na *-n* < *-m* navodi tal. *son*, *sono* < lat. *sum*, franc. *rien* < lat. *rem*, tal. *con* < lat. *cum*, ven. *amian* < amiam, ven. *andianci* < *andiamo* *ci*. To je slaba potkrepa za dokaz da *-n* < *-m* nastalo pod utjecajem talijanskoga jezika. Premalo je primjera koje navodi Popović da bi se mogla dokazati ovako generalna pojava ne samo u svim gradovima nego i u svim selima na cijelom primorju i daleko od obale gdje se nije nikada govorilo talijanski (venecijanski). Tako Popović na istome mjestu prihvaća i mišljenje da je u nekim primorskim govorima izgubljena uzlazna intonacija pod utjecajem talijanskoga jezika koji ima samo silaznu intonaciju. Ni s time se nije lako složiti jer su i štokavski govori imali najprije troakcenatski sistem kao i čakavski. Kasnije otprilike u 13. stoljeću dobili su dvoakcenatski si-

stem sa silaznim akcentima. I danas je takva akcentuacija u Srbiji (kovoško-resavski govori) i u istočnoj Crnoj Gori, gdje nije bilo utjecaja talijanskog jezika. Na području čakavskih govora ima ih sa starim troakcentatskim sistemom (kastavština, Hrvatsko primorje, otoci od Pašmana do Korčule). Tamo gdje danas imamo na čakavskom području dvoakcentatski sistem, nije nigdje posve izgubljen stari uzlazni akcent (novi praslavenski akut). Ima i krajeva (Kastav, Hvar, Vis, Komiža) gdje se istom zadnjih šezdesetak godina počinje vršiti gubljenje uzlazne intonacije, i to samo na apsolutnom kraju rečenice (Kastav) i na kraju riječi (Hvar, Vis, Komiža). Da se to izvršilo pod utjecajem talijanskoga jezika, bilo bi se to izvršilo bar nekoliko stoljeća ranije, a ne istom u novije vrijeme. Ima ih koji vjeruju da je diftongizacija dugih vokala (ā, ē, ō) u nekim primorskim govorima nastala pod utjecajem starog veljotskog jezika i nekih sjevernih talijanskih dijalekata. Ja sam sâm nastojao dokazati¹² da je čakavizam nastao u nekim mjesnim govorima od Istre do Hvara i Visa pod utjecajem venecijanskoga dijalekta. Čakavizam se javlja samo u onim rijetkim mjestima gdje su ljudi bili bilingves. To je u manjim gradićima, a sela u unutrašnjosti to gotovo i ne poznaju. Sela imaju tu pojavu samo u onim venecijanskim riječima koje su bez izmjene primljene iz gradskih u seoske govore i takve se čuvaju do danas, ali u slavenskim riječima nikako. Diftongizacija je zahvatila samo neke čakavske govore, i to tako da je u nekim govorima diftongirano samo ā, u drugima samo ē i ō ili sva tri. Ima je i u kajkavskim govorima. Diftongizacija je zahvatila ne samo gradiće nego i sela u kojima narod, osim rijetkih pojedinaca, nije nikada znao ni govorio venecijanskim dijalektom. Osim toga, ako je to bila osobina staroga veljotskog jezika koju su primili Slaveni (Hrvati) koji su naselili krajeve s romanskim elementom, ona se morala neprekidno barem u jednom kraju odražavati i u pisanim spomenicima Hrvata od najstarijih vremena do novijega vremena, ali se to nije dogodilo. U najplodnije doba stare hrvatske književnosti u 16. i 17. stoljeću diftongizacije još nema. U današnjim slavenskim govorima Kvarnerskog otočja u koje spada i otok Krk, gdje je M. Bartoli našao građu za svoj rad »Das Dalmatische«, Wien 1906, iz radova I. Milčetića¹³ i K. A. Meyera¹⁴ proizlazi da na Krku i na drugim Kvarnerskim otocima postoji i danas diftongizacija, ali ne u svim mjestima ni istih vokala, a još manje na isti način kako je to bilo u starom veljotskom jeziku.

Ni pojava *-n < -m* nije nepoznata talijanskom jeziku. Susrećemo je mjestimično u jeziku starijih toskanskih pjesnika i pisaca (Bruneto Latini, Pulci, Barberino, Boiardo, Ariost, Machiavelli).¹⁵ Rohlf's navodi

¹² Čakavizam na istočnoj obali Jadranskog mora, Studi in onore di Ettore Lo Gatto e Giovanni Maver, Firenze - Roma 1962.

¹³ Čakavština Kvarnerskih otoka, Rad JAZU, knj. 121 Zagreb 1895.

¹⁴ Beiträge zum Čakavischem, Archiv für sl. Phil., 40, Berlin 1926. i Untersuchungen zur Čakavština der Insel Krk (Veglia), Leipzig 1928.

¹⁵ Gerhard Rohlf's »Historische Grammatik der italienischen Sprache und ihrer Mundarten, Band II (Formenlehre und Syntax), Bern 1949, str. 294.

nekoliko primjera: *audian*, *lascian*, *sian*. Veljotski jezik tu osobinu nije poznavao, bar ja nisam na nju naišao. Bartoli ima oblike: *audiam* (str. 97), *tiamp* (101), *mam* (103). *lotum* (114) itd. Ta crta nije svojstvena ni mletačkom dijalektu kao ni tršćansko-riječko-dalmatinskom talijanskom govoru.¹⁶ Jedino je možemo susresti iz fonetskih razloga u složenom obliku: *andiancene* i sl. Prema tome nije moguće zaključiti da je pojava *-n* < *-m* romanskoga podrijetla u našim primorskim govorima kad je nema venecijanski dijalekat, a teško je vjerovati da su stari toskanski govori djelovali na naš jezik iz dva razloga: 1. između njih nije bilo direktnog kontakta, 2. pojava *-n* < *-m* nije u našem jeziku tako stara jer se nešto obilatije javlja istom krajem 16. stoljeća.

Kad je ovaj rad bio gotov, saznao sam da tu pojavu poznaju istriotski i furlanski govori. To su, svakako, govori maloga jezičnog područja, kojih upravljači nisu nikada bili gospodari na našoj obali Jadranskog mora. Najviše što se može dopustiti jest to da su ovu jezičnu crtu, koja je nastala kod nas, potpomogli govori istriotski i furlanski.

¹⁶ Isp. G. Piasevoli, *Del dialetto veneto di Zara, I prima*, *Annuario dell. i. r. Ginnasio superiore di Zara* LVI, 1913, IV, 1-34, ib. LVII, 1913 - 1914.

